

1.02
Prejeto 9. 3. 2006

UDK 338.1(560)"18/19"

Klemen Pust*

Gospodarske razmere v Osmanskem cesarstvu v 19. in 20. stoletju

IZVLEČEK

Večino svojega šeststoletnega obstoja je Osmansko cesarstvo najbolj določala oznaka birokratskega, agrarnega imperija. Članek analizira gospodarstvo, gospodarske inštitucije in gospodarske razloge za njegovo dolgoživost. V ta namen avtor analizira gospodarske in politične razmere ter razvoj v Osmanskem cesarstvu. Kot je nemogoče govoriti zgolj o vseobvladujoči krizi osmanskega gospodarstva po 16. stoletju, je tudi neustrezno izenačevanje gospodarskih značilnosti v posameznih stoletjih do 1922. Preživetje države je bilo namreč odvisno od pragmatizma, prožnosti in zmožnosti prilagajanja centralnih oblasti na neprestane izzive. Dovoljšnja prožnost osmanskih oblastnih struktur je pripomogla k obranitvi osmanske oblasti tudi v času gospodarskega prehoda države v specifično razumljeno obliko kapitalističnega gospodarstva. Pripravljenost na spremembe v osmanski državi pa je bila omejena z obrambo in ohranitvijo tradicionalne ureditve, zato do popolne simbioze z novimi izzivi v 19. in 20. stoletju ni več moglo priti.

Ključne besede: Osmansko cesarstvo, Turčija, gospodarstvo, politika, oblast, uprava, kapitalizem

ABSTRACT

THE ECONOMIC SITUATION IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURY

For the best part of its existence spanning over six centuries, the Ottoman Empire could most aptly be described as bureaucratic and agrarian. The paper analyses its economy, as well as economic institutions and reasons for its longevity. To this end, the author also analyses the economic and political situation in the Empire and its development. Just as it is impossible to speak merely of an all-pervading crisis in the Ottoman economy after the sixteenth century, it would be similarly inappropriate to equate all economic traits in each of the subsequent centuries up to 1922. The survival of the empire, in fact, depended on the central government's pragmatism, flexibility and ability to adapt to constant challenges. The Ottoman governing structures were sufficiently flexible to remain in power even during the transition to a specific capitalist type economy. However, the readiness of the Ottoman state to welcome changes was limited by its defence mechanisms, which tended towards the preservation of the traditional order. A total symbiosis with the new challenges in the nineteenth and twentieth centuries could not therefore be achieved.

Key words: Ottoman Empire, Turks, 19. and 20. century, economy, economy, economic development

* Univ. dipl. zgodovinar in prof. umetnostne zgodovine, mladi raziskovalec-asistent, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1; e-mail: klemen.pust@zrs-kp.si

Uvod

Osmansko cesarstvo je bilo umeščeno na križišču mednarodne trgovine, ki se je šest stoletij, vse do prve svetovne vojne, raztezala od Balkana in Črnega morja, preko Anatolije, Sirije, Mezopotamije in Perzijskega zaliva do Egipta ter večine severnoafriške obale. Večino 17. in 18. stoletja je njegovo prebivalstvo presegalo 30 milijonov, nato pa začelo padati, predvsem zaradi neustavljive izgube ozemelj. Navkljub očitnemu pomenu osmanske države v preteklosti pa se gospodarski zgodovinarji zanjo dolgo niso pretirano zanimali. Osmanistika je relativno mlada veja, razen nekaj posameznih del se je večina najpomembnejšega raziskovalnega napredka odvila šele po drugi svetovni vojni. Največje pozornosti sta bili deležni vojaški in politični vidik uspeha osmanske države, medtem ko je bila gospodarska plat tega procesa dolgo potisnjena v ozadje. Tako ni čudno, da tudi nekatere nedavno objavljene študije o gospodarstvu Osmanskega cesarstva le-tega še vedno opisujejo kot centralizirano, monolitno gmoto brez notranje dinamike in razlikovanja.¹

Zaton centralnih političnih inštitucij Osmanskega cesarstva do 19. stoletja je spremljal vzpon lokalnih elit v provincah (ajani), ki so imele veliko težo pri razvoju regionalnih gospodarstev. Skozi krizno 18. stoletje so se nato osmanske središčne oblasti uspele opomoči in reorganizirati ter tako okrepljene vstopile v moderno dobo z močno, centralizirano državo obenem pa ohranile tudi večino za njeno delovanje potrebnih ustanov. Ta uspeh je bil velikega pomena v 19. in 20. stoletju, ko se je zgodila dokončna centralizacija v upravi in gospodarstvu, nakar je osmanska družba začela osvajati prvine modernega kapitalizma, vendar na svoj, specifičen način z veliko elementi protekcionizma.

Razvoj gospodarskih razmer do 19. stoletja

Dolgotrajno mnenje zgodovinarjev, tako specialistov osmanistov kot tudi drugih, po katerem je bilo Osmansko cesarstvo do poznega obdobja vladavine Sulejmana.

Zakonodajalca na vrhuncu svojega razvoja, nato pa se je začel nezadržan propad, ki se je vse bolj krepil, bolj ko se je bližalo 20. stoletje, do dokončnega zloma po prvi svetovni vojni, je bilo v zadnjih dveh desetletjih precej relativizirano, v nekaterih bistvenih točkah pa tudi bistveno spremenjeno. Sodobno zgodovinopisje je bolj pozorno na sposobnost osmanske države in družbe za reorganizacijo kot na način prilagajanja spreminjajočim se gospodarskim, političnim in družbenim razmeram. Kot je nemogoče govoriti zgolj o vseobvladujoči krizi osmanskega gospodarstva po 16. stoletju, je tudi neustrezno izenačevanje gospodarskih značilnosti v posameznih stoletjih do 1922, saj so se med seboj precej razlikovale.

Osmansko cesarstvo je bilo gospodarsko povezano z Evropo že pred 19. stoletjem, predvsem zaradi trgovanja prek Sredozemlja in Balkanskega polotoka. 16. stoletje je bilo tako, vsaj na območju osrednjih provinc, priča obdobja največjega demografskega in gospodarskega razvoja, medtem ko je 17. stoletje predstavljalo obdobje globoke gospodarske ter institucionalne krize in kasnejšega delnega okre-

¹ Rondo Cameron: *A Concise History of the World, from Paleolithic times to the present.* Oxford University Press 1993; E. L. Jones: *The European Miracle, Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia.* Oxford University Press 1987.

vanja, v tem času pa sta stagnirala, ali celo nazadovala, tudi število prebivalstva in stopnja gospodarske aktivnosti. 18. stoletje je bilo, v nasprotju, obdobje relativno dolgotrajnega miru, stabilnosti in gospodarskega razvoja, ki pa se je končalo z desetletji vojn, finančnih težav in inflacije po letu 1770. Med letoma 1850 in 1914 je ponovno prišlo do relativnega dviga realnih dohodkov, kar označuje konec najhujše krize, čeprav je Osmansko cesarstvo objektivno vse bolj zaostajalo za zahodno Evropo.²

Že v "zlatem obdobju" osmanske države, za časa sultana Sulejmana Zakonodajalca, je prihajalo do hujših zlorab oblasti in posledično do večjih pojavov gospodarskega kriminala, vendar je tedaj centralna oblast v veliki meri še vedno uspela vzpostavljati red in kolikor toliko mirno sobivanje različnih etničnih in verskih skupin prebivalstva. Kljub vsemu pa so bile razpoke v nekdanji bleščeči podobi ene najmočnejših državnih tvorbovega veka na svetu vse bolj razločno vidne. Stanje je bilo najbolj resno v provincah, a tudi prestolnica Istanbul nikakor ni bila imuna na te zlorabe, saj se je veliko brezposelnih in brezpravnih ljudi zgrinjalo tja.

V tem pogledu je zanimiva in nadvse značilna zgodba v osmanski državi sicer uradno privilegiranih judovskih trgovcev iz Bitole, ki so leta 1565 poslali svojega odposlanca na Porto s pritožbo zoper subaši Habiba in Ahmeda, katera naj bi jim nezakonito odvzemala denar, z izgovorom, da prodajajo alkoholne pijače tudi muslimanom.³ Judi omenjenega mesta so zatrjevali, da alkohol prodajajo zgolj svojim sonarodnjakom. Sultan je naložil bitolskemu kadiji, naj stvar preuči ter, če se pokaže, da Judi govorijo resnico, kaznujejo omenjeni subaši, če pa se pokaže, da so prodajali alkohol tudi muslimanom, naj izkusijo kazen, kot jo za takšen prekršek predvideva šariat (*sharia*).

V istem duhu se je odvila še bolj značilna sodobna zgodba iz kjustendilskega sandžaka.⁴ V odločbi (*hukum*) Porte iz leta 1565 je navedeno, da pobiralci harača, davkov na drobnico, sandžakbegovi uslužbenci in ostali zaimi, timarniki, emini in amili na območju tega sandžaka dajatev ne pobirajo v skladu s predpisi šariata, kanunov in defterjev. Od podložnikov redno jemljejo več, kot je dovoljeno s cesarskim ukazom, zato takšni postopki pomenijo nasilje nad podložniki. Porta obenem ukazuje, da vsak kadija na tem področju omenjenemu problemu posveti kar največjo pozornost, vsakemu od navedenih uradnikov naj onemogočijo protipravno obdavčevanje podanikov in vsakršno nezakonito postopanje v deželi. Kdor se te zapovedi ne bi držal, mora biti popisan, spisek z imeni pa se mora poslati naravnost na Porto. Tak cesarski ukaz se je moral takoj udejaniti.

Pri finančnih malverzacijah je šlo največkrat že v "zlatem" obdobju Osmanskega cesarstva Sulejmana Zakonodajalca za nezakonito kovanje neustreznega denarja, čemur so Osmani posvečali zelo veliko pozornost, saj je bil po mnenju osmanske administracije učinkovit finančni sistem eden glavnih temeljev uspešne države, predvsem zaradi nenehnih zahtev po denarju s strani vojske, uradništva in dvornih služb. Iz leta 1565 se nam je ohranil hukum namenjen kadiji Novega Brda.⁵ Upravnik za Osmansko cesarstvo vitalno pomembnega rudnika žlahtnih kovin na

² An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume two: 1600-1914. Cambridge University Press 2004, (dalje An Economic and Social History) str. 774.

³ Ešref Kovačević: Muhimme defteri, dokumenti o našim krajevima. Sarajevo 1985, str. 87, št. 149.

⁴ Prav tam, str. 82, 83, št. 137.

⁵ Prav tam, str. 192, št. 416.

območju omenjenega kadiluka je namreč poslal Porti pismo, v katerem je sporočil, da je večina od 24 delavcev-mojstrov v kovnici denarja v Novem Brdu ajanov kasabe oziroma naselbine, in da sta čauš Sinan, ki ga je umestil eden prejšnjih cesarskih hukumov, in Ibrahim prišla na sodišče ter izjavila, da se v okolici množijo ponarejevalci denarja, ter da razne kovnice denarja v Novem Brdu, Skopju in drugih mestih nelegalno kujejo denar. Tudi če ponarejevalce ulovijo, pa se le-ti še vedno sprenevedajo in nočejo priznati oziroma nočejo sodelovati z oblastmi, tako da je uspešnost zatiranja ponarejevanja denarja odvisna od maloštevilnih prič. Kadija od Porte zahteva, da se tovrstnemu kriminalnemu delovanju takoj stopi na prste, zato sultan ukazuje takojšnji začetek tajne akcije, v kateri je treba temeljito preiskati vse sumljive kraje po planinah, jamah, vaseh, naseljih, zapreti vse osumljene ponarejanja denarja ter jih takoj poslati na Porto. Obenem je treba skrbno paziti, da neprijetnostim ne bi bilo izpostavljeno nedolžno prebivalstvo, kadija pa mora o celotni zadevi Porti predložiti celovito pisno poročilo.⁶

Kljub vsemu pa se je postopna gospodarska stagnacija dejansko odvijala predvsem od sredine 17. stoletja dalje. Podatki, razvidni iz osmanskih popisov izrednih davčnih prihodkov območja na evropskem delu Bosporja (Rumelija), zahodnega dela Anatolije (Anadolu) in vzhodnega dela Anatolije z osmansko Sirijo so nadvse zgovorni.⁷ Pri analizi gibanja števila t.i. *avarizhanes*, torej malih teritorialnih davčnih enot, ki so zajemale vsaka po nekaj gospodinjstev, na območju katerih so pobirali vse pomembnejše izredne davke, pade v oči predvsem istovrstnost gibanja davčnih prihodkov v vseh omenjenih geografskih enotah Osmanskega cesarstva.

V skupni izkupiček dajatev v osmanski državi so največji delež prispevale evropske province. Skupni prihodki izrednih obdavčitev v Rumeliji so na višku, ravno v sredini 17. stoletja, prihajali s strani vrtoglavih 110.900 *avarizhanes*, kar je seveda predstavljalo tudi absoluten rekord v izplenu osmanskih davčnih uradov. Zatem je sledilo postopno zniževanje davčnih prihodkov, kar je bilo delno povezano z latentno gospodarsko negotovostjo, delno pa s stalnim izgubljanjem ozemlja na račun osmanskih krščanskih sosedov. Dramatičen prelom v obsegu prihodkov se je zgodil med letoma 1677 in 1688, ko je skupno število *avarizhanes* znašalo zgolj 53.122, v letu 1834 je to število znašalo le še nekaj več kot 40.000 *avarizhanes*. V zahodni Anatoliji so zabeležili najvišje prihodke prav tako leta 1650, pobirali so jih od 52.519 *avarizhanes*, nato pa se je skupno število *avarizhanes* postopno zmanjševalo, dokler ni leta 1834 doseglo vsega skupaj malo manj kot 21.000 ustreznih enot. Nekaj podobnega bi lahko rekli za vzhodno Anatolijo z osmansko Sirijo, kjer je bil najvišji dohodek zabeležen v letu 1662, prispevalo ga je 33.280 *avarizhanes*, leta 1834 pa je število *avarizhanes* znašalo borih 10.723. Kot je razvidno iz teh podatkov, je 19. ter posledično tudi 20. stoletje predstavljalo kulminacijo precej dolgotrajnejših in po svoje logičnih negativnih ekonomskih trendov.

⁶ Podobna določila zasledimo že v novobrdskem rudarskem zakoniku iz leta 1455, ki se naslanja na starodavni Dušanov zakonik. Glej: Nicoara Beldiceanu: Les Actes des Premiers Sultans Conservés dans les Manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale a Paris, vol. I: Actes de Mehmed II et Bayezid II. Paris and La Haye 1960, str. 69-70.

⁷ Razpredelnice v Bruce McGowan: Economic life in Ottoman Europe: Taxation, trade and the struggle for land, 1680-1800. Cambridge University Press 1981, str. 118-120.

Gospodarske razmere v 19. in 20. stoletju

V 19. stoletju je Osmansko cesarstvo doživelo temeljne notranje in zunanje-politične, pa tudi družbene in gospodarske razmerah spremembe. Preživetje države je bilo odvisno od pragmatizma, prožnosti in zmožnosti prilagajanja centralnih oblasti neprestanim izzivom. Glavno zagotovilo varnosti države je bil skupen trgovski, finančni in obče gospodarski interes Osmanov in zahodnih velesil. S centralizirano vodenim in celovitim imperijem so pomembne evropske države lažje poslovale kot bi z napol razpadlo državno tvorbo, v kateri bi obstajalo veliko med seboj enakovrednih gospodarjev, kot se je dogajalo v 18. stoletju. Do podpore dezintegraciji cesarstva je s strani krščanskega Zahoda prihajalo predvsem takrat, ko so v provincah izbruhnile neobvladljive separatistične težnje z nacionalističnim predznakom, saj je bil to za Zahod najzanesljivejši način ohranitve gospodarskih koristi. V vseh ostalih primerih so Evropejci podpirali nadaljnji razvoj močnega osmanskega centralnega upravnega aparata, ki se je ravno v 19. stoletju občutno okrepil. Ta dodatna ojačitev osmanske središčne oblasti je bila nenazadnje tudi posledica izgube večjega dela ozemlja, osvojenega do konca 16. stoletja, pri čemer so v sestavu cesarstva ostale zgolj središčne, tradicionalne province. Izgubo prihodkov so Osmani nadomestili z bolj učinkovito in prožno gospodarsko politiko.

Osmansko gospodarsko politiko v 19. stoletju bi lahko razdelili v štiri obdobja.⁸ Prvo obdobje sega do leta 1826, v njem pa je prevladovala restriktivna gospodarska politika s poudarkom na monopolih in omejitvijo izkoriščanja surovin zgolj za domačo porabo. V drugem obdobju, ki sega od leta 1826 do leta 1860, je bila glavna značilnost prilagoditev na zahteve svetovnih trgov, saj je osmanska središčna oblast dovolila vstop na domači trg tujim velesilam v zameno za neovirano izvajanje domače gospodarske politike. S tem je tudi v osmanski državi začel prevladovati neovirani liberalizem proste trgovine kot drugje po razviti Evropi. Obdobje osmanskega gospodarstva od 1860 do 1908 zaznamuje dvig domačih zaščitnih carin in večja zaščita domačih proizvajalcev. Država je privolila v delno obnovitev privilegiranega monopolističnega položaja nekaterih osmanskih cehov, kar je bilo v eklatantnem nasprotju s prejšnjo politiko "laissez-faire". Ta obupani poizkus osmanskih oblasti zaščititi domačo industrijo pred navalom bolj razvitih evropskih proizvajalcev sicer ni imel pričakovanega uspeha, vendar pa so se osmanski protekcionistični krogi tudi naprej stalno zavzemali za omejitev zahodnega vpliva, zaradi česar je prihajalo do neke vrste dualizma v osmanski gospodarski usmeritvi. Zadnje gospodarsko obdobje Osmanskega cesarstva, ki sodi še v sklop 19. stoletja, se je začelo leta 1908 z mladoturško revolucijo in se je nadaljevalo tudi v obdobju med prvo svetovno vojno. V tem obdobju so zagovorniki protekcionistične "narodne ekonomije" dokončno prevladali nad liberalistično usmerjenimi gospodarskimi krogi, tudi po zaslugi velikih socialnih nemirov v osmanski državi, ki so bili posledica poslabšanega položaja delavstva.

Najpomembnejši korak reformatorskih naprežanj v Osmanskem cesarstvu je bila uvedba občin družbenih, gospodarskih in političnih reform, znanih pod nazivom "Tanzimat" (*Tanzimat-ı hayriyye*).⁹ Izraz bi lahko prevedli s terminom

⁸ An Economic and Social History, str. 762-763.

⁹ O Tanzimatu bolj podrobno v Fischer Weltgeschichte. Islam. Band 2: Die islamischen Reiche nach dem Fall von Konstantinopel. Frankfurt am Main 2003, str. 120.

"dobronamerne uredbe", šlo pa je v bistvu za pravne akte (predvsem leta 1839 in 1856) ter za z istim namenom sprejeto ustavo (leta 1876), ki so urejali življenje v osmanski državi med letoma 1839 in 1880 ter posredno vse do obdobja po prvi svetovni vojni, so pa tudi temelj, iz katerega izvira ustavna ureditev današnje Republike Turčije. Glavni pomen je bil vpeljava novega koncepta reform in njihova razširitev na vsa področja osmanske družbe, in ne več zgolj na vojsko. Reformatorsko razpoloženi sultani tega časa so uspeli izboljšati gospodarsko situacijo, modernizirati upravo, vojsko, pravni sistem, medtem ko je šolstvo še vedno ostalo v veliki meri v rokah konzervativnih verskih krogov.

Velike evolucionjske spremembe v osmanskem gospodarstvu v 19. stoletju so povzročile spremembe v strukturah posameznih gospodarskih panog. Jedro osmanske gospodarske aktivnosti je bilo kmetijstvo, ki je prinašalo tudi večino presežkov.¹⁰ Izvozno usmerjene agrarne panoge so bile vodeči sektor gospodarstva vsaj do prve svetovne vojne, komercializacija osmanskega kmetijstva oziroma gojenje pridelkov za prodajo pa se je začela že v poznem 18. stoletju. Tradicionalne osmanske zemljiške posesti so bile praviloma majhne, na njih pa so gojili predvsem pridelke za lastno porabo, kot so žito, sadje, olive in zelenjava, ob tem pa so navadno gojili tudi domače živali, od katerih so pridobivali volno in žimo. Celotna zemlja je bila razdeljena na osnovi uredb osrednjih oblasti, največji del teritorialnih posesti je bil tako že od najzgodnejšega obdobja zajet v timarskem sistemu, ki je bil neposredno povezan z upravo in vojaško strukturo osmanske države.¹¹ Poleg poljedelcev so bili druga pomembna agrarna skupina nomadski pastirji. Z vedno intenzivnejšim načrtnim programom sedentarizacije jim je vlada odvzela večino prej prostih pašnih površin in jih silila k prestopu v poljedelstvo, kar se je do prve polovice 20. stoletja večinoma tudi zgodilo.

S komercializacijo kmetijstva je vedno več kmetov že od 18. stoletja na svojih posestih začelo gojiti povečane količine različnih poljedelskih kultur za prodajo domačim in tujim porabnikom. Tovrsten razvoj so podpirali vsaj trije glavni razlogi.¹² Prvi je bil naraščajoče domače in tuje povpraševanje, saj sta po letu 1844 opazno narasli življenjska raven in kupna moč evropskega prebivalstva, v osmanski državi pa so se večali tržni deleži kmetijstva zaradi rastoče urbanizacije in osebne porabe. Drugi razlog je bilo državno forsiranje pretvorbe plačevanja davkov s strani agrarnih proizvajalcev v denarju namesto v naravi, kot je bilo v navadi prej. Zaradi tega so morali kmetje gojiti pridelke za prodajo, da so lahko plačali obvezne dajatve. Tretji razlog za vzpon agrarne proizvodnje je bila želja kmetovalcev po cenenem potrošniškem blagu, kar pa so lahko dosegli zgolj s prodajo pridelkov in akumuliranjem denarnih sredstev.

Obrtniki so tedaj sestavljali relativno manj pomemben družbeni sloj v osmanski državi, posebej v odnosu na trgovce ali pa njihove kolege v južni Aziji ter za-

¹⁰ O tem glej temeljni študiji: Huri Islamoglu-Inan: *State and peasants in the Ottoman Empire: a study of peasant economy in north-central Anatolia during the sixteenth century*; Sevet Pamuk: *Commodity production for world-markets and relations of production in Ottoman agriculture, 1840-1913*. V: *The Ottoman Empire and the World-Economy*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press 2004, (dalje *The Ottoman Empire and the World-Economy*) str. 101-159.

¹¹ Halil Inalcik: *Osmansko Carstvo, klasično doba 1300-1600*. Zagreb 2002, str. 130-149.

¹² Donald Quataert: *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge University Press, 2005, str. 131-132 (dalje Quataert, *The Ottoman Empire*).

hodnem Sredozemlju.¹³ Obrtniški cehi že od svojih začetkov niso imeli politične avtonomije, primerljive z ustreznimi evropskimi organizacijami, ampak so služili predvsem za potrebe oskrbe osmanskih mest, v katerih so bili situirani sedeži birokracije, z velikimi količinami cenenega in kakovostnejšega blaga (žito, usnje, volna,..), kar je bila nasploh glavnaskrb osmanske gospodarske politike pred 19. stoletjem.¹⁴ Država je izkoriščala cehe za nadzor nad obrtno proizvodnjo celotnega državnega ozemlja, pa tudi za določitev in pobiranje davkov od vsakega manufakturnega obrata, v zameno pa jim je nudila raznovrstne privilegije in monopole, ki so se v 19. stoletju izkazali za moteči element gospodarskega razvoja na urbanih območjih. Med reformnim obdobjem Tanzimata so se obrtniki nenadoma znašli v neenakovrednem odprtem boju z veliko bolj razvitimi evropskimi proizvajalci, tako da je mnogo obratov čez noč propadlo, dokler ni država s prevlado protekcionistov v letih 1861-1862, 1907 in 1914 ponovno začela uvajati zaščitnih carin in drugih privilegijev.¹⁵

Največji ugled od vseh gospodarskih aktivnosti v Osmanskem cesarstvu je uživala trgovina, od vseh njenih številnih oblik pa sta bili osnovni mednarodna in notranja trgovina, torej trgovina med Osmani in tujimi gospodarstvi ter trgovina znotraj meja osmanske države.¹⁶ Mednarodna trgovina je bila sicer bolj opazna ter odmevna, vendar pa je bila tako po obsegu kot po zaslužku daleč pomembnejša domača trgovina. Skupni obseg osmanske trgovine je med letoma 1840 in 1914 narasel za desetkrat do šestnajstkrat in čeprav je bilo to malo v primerjavi z istočasno štiriinšestdesetkratno rastjo evropske trgovine, je za osmanske razmere to še vedno predstavljalo precejšen napredek.¹⁷ Kljub temu da Osmansko cesarstvo že dolgo ni bilo več najpomembnejši trg za zahodno Evropo, je še vedno ostalo pomemben zunanjetrgovinski partner Velike Britanije, Francije in Nemčije.

Pri tem je struktura izvoznih artiklov tudi v tem obdobju ostala skoraj enaka kot v 18. stoletju, sestavljali so jo namreč razne skupine hranil in surovin, na primer žito, ječmen, bombaž, tobak in opij, v drugi polovici 19. stoletja pa se je temu pridružilo določeno manufakturno blaga, kot so preproge in surova svila. Večina trgovskih artiklov, bodisi agrarnih ali obrtnih oziroma manufakturnih, je bila vezana na domačo trgovino, saj so na primer kar okoli dve tretjini kmečkih pridelkov prodali znotraj same osmanske države, enako pa bi bilo možno trditi tudi za druge izdelke.¹⁸ Kljub hitro rastoči trgovini je bilo Osmansko cesarstvo torej še vedno do neke mere samooskrbno, medtem ko so bili tuji izdelki po kakovosti in cenovno boljši od osmanskih, kar je po eni strani zagotavljalo velike trgovske dobičke evropskim državam, po drugi strani pa pehalo osmanske trgovce v boj za obstanek, vse dokler niso le-ti posledično v drugi polovici 18. in začetku 19. stoletja s podporo reakcionarnih krogov izsilili višje zaščitne carine in razne stimulacije ter dotacije.

¹³ Donald Quataert: *Ottoman manufacturing in the age of the Industrial Revolution*. Cambridge University Press 2002, (dalje Quataert, *Ottoman manufacturing*) str. 16.

¹⁴ Tosun Arcanli, Mara Thomas: *Sidestepping Capitalism: on the Ottoman Road to Elsewhere*. V: *Journal of Historical Sociology*, 1994, št. 1, str. 27.

¹⁵ Quataert, *Ottoman manufacturing*, str. 6-7.

¹⁶ Quataert, *The Ottoman Empire*, str. 126.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Podrobneje Ilkay Sunar: *State and economy in the Ottoman Empire*. V: *The Ottoman Empire and the World-Economy*, str. 63-87.

Konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja je v gospodarski usmeritvi Osmanskega cesarstva postajala vse bolj pomembna industrija.¹⁹ Začel se je krepiti agresiven dotok evropskega manufakturnega blaga v Osmansko cesarstvo, medtem ko je osmansko gospodarstvo v evropske države izvažalo večinoma surovine.²⁰ Tako se je osmansko gospodarstvo vse bolj zapletalo v gospodarsko ter posledično tudi politično odvisnost od Evrope. Zunanja trgovina se je od 19. stoletja do prve svetovne vojne povečala za petnajstkrat, kar je še pospeševalo nastanek novih pristanišč in železnic ter ustanavljanje novih bančnih ustanov, predvsem s strani evropskega kapitala.²¹ Ta gospodarski prepored najboljše kaže gibanje uvoza angleškega bombaža v Osmansko cesarstvo med letoma 1825 in 1860.²² V tem obdobju se je količina uvoženega angleškega bombažnega blaga povzpela s 3578 funtov oziroma približno 1623 kg na 229.201 funtov oziroma približno 103.964 kg, količina uvožene bombažne niti pa se je v istem obdobju povečala s 557 funtov (približno 253 kg) na 22.824 funtov (približno 10.353 kg). V prvem primeru gre torej za kar dvainpetdesetkratno povečanje, v drugem pa za primerljivo dvainštiridesetkratno večjo količino uvoženega bombaža, pri čemer je do največjega količinskega skoka navzgor prišlo šele po letu 1855!

Najpomembnejša industrijska središča Osmanskega cesarstva so bila visoko razvita obalna območja vključno z obalnimi mesti. V poznem 19. stoletju so v osmanskem svetu uspevala predvsem štiri večja območja industrijske aktivnosti.²³ Prvo območje sta bila Solun ("Salonica") in makedonsko podeželje, kjer je cvetelo predvsem izdelovanje volnenega blaga in predilni obrati, proti koncu obravnavanega obdobja pa je začela prevladovati proizvodnja bombažnega blaga. Zahodna Anatolija je bila drugo pomembno središče proizvodnje tekstila, predvsem surove in pletene svile, preprog in več različnih vrst bombažnega blaga. Tretje območje, s še posebnim pomenom, je bilo v skupini mest ob obali Črnega morja, med Samsunom in Trabzonom. Tu so izdelovali predvsem bombažno in tudi volneno blago, precej kasneje se je temu pridružilo še izdelovanje preprog. Najpomembnejše območje industrijske proizvodnje pa je bilo osrediščeno v jugovzhodni Anatoliji in severni Siriji, kjer sta se izdelovala svila in svilnati bombaž, ob koncu 19. stoletja pa se je proizvodnja preusmerila na izdelavo čistega bombažnega blaga. Vse tovarne v Osmanskem cesarstvu, tako državne kot v zasebni lasti, naj bi tako po enem izmed štetij leta 1913 zaposlovale skupno zavidljivih 36.000 oseb.²⁴

Splošno znano je, da so bruto nacionalni dohodki (BNP) na osebo v Evropi začeli naraščati v obdobju po industrijski revoluciji, najprej seveda v severozahodni ter nato v drugih delih "starega kontinenta", zato se je po letu 1820 posledično povečal razkorak med BNP na osebo v Osmanskem cesarstvu in tistim v večini

¹⁹ Storia del'Impero ottomano. Lecce 2004, str. 532-534.

²⁰ Prav tam.

²¹ An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914. Cambridge University Press 1994, str. 825-887.

²² Glej razpredelnico v Halil Inalcik: Osmanli Pamuklu Pazarı: Hindistan ve İngiltere : Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü (Ottoman cotton textile market, India and England: the significance of labor cost in the competition for markets). V: Middle Eastern Technical University Studies in Development (special binded issue), Ankara 1979, str. 48. Primerjaj tudi s preglednico v Halil Inalcik: When and how British cotton goods invaded the Levant markets. V: The Ottoman Empire and the World-Economy, str. 381.

²³ Quataert, Ottoman manufacturing, str. 1.

²⁴ Vedat Eldem: Osmanli Imparatorlugunun İktisadi Şartları hakkında bir Tetkik. Istanbul 1970, str. 286.

ostale Evrope, kar je trajalo vse do začetka 1. svetovne vojne in političnih sprememb po njej.²⁵ Istočasno pa so se medsebojni učinki obsežnih osmanskih institucionalnih sprememb in vse večja integracija svetovnih tržišč okrepli ter s tem ustvarili počasen, a nadvse pomemben trend gospodarske rasti v Osmanskem cesarstvu, ki se je dokončno uveljavil v desetletjih pred prvo svetovno vojno.

Po vsej verjetnosti je BNP na osebo v Osmanskem cesarstvu po letu 1880 rasel za manj kot en % na leto, ocene tako postavljajo BNP za leto 1913 v rang pod ravnijo večine držav jugovzhodne Evrope, pač pa na primer nad raven Egipta in Irana.²⁶ Osmanske mestne plače najbolj razločno odlikavajo te pozitivne trende, saj so se v obdobju od poznega 18. stoletja do prve svetovne vojne povečale za približno dve tretjini, čeprav je razkorak realnih plač v Osmanskem cesarstvu glede na severozahodno Evropo po industrijski revoluciji stalno rasel. Tik pred prvo svetovno vojno so bile tako realne plače mestnih gradbenih delavcev v Osmanskem cesarstvu približno 50 odstotkov nad ravnijo iz začetka 16. stoletja, vendar pa je bila kupna moč mestnih plač v severozahodni Evropi dvakrat do trikrat večja od njihovih osmanskih sodobnikov.²⁷

Plače same so bile v veliki meri odraz gibanja ponudbe in povpraševanja na trgu. Povprečne realne plače nekvalificiranih delavcev so se tako v 16. stoletju znižale za 30% do 40% ter ostale bolj ali manj nespremenjene do sredine 18. stoletja, nato so se do srede 19. stoletja povečale za 30%, v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju pa še za nadaljnjih 40%, vendar so se relativne cene gibale v korist dražjega blaga, plače pa so se začele opazneje višati šele v poznem 19. stoletju, zaradi česar povečanje plač v dobrih štiristo letih ni bilo tako opazno, kot bi pričakovali.²⁸ Plače kvalificiranih delavcev so bile v celotnem obravnavanem obdobju za 1,5 do 2 krat višje od plač nekvalificiranih delavcev, nominalne plače obeh omenjenih socialnih skupin delavskega sloja pa so se med letoma 1490-1914 povečale za 300-krat.²⁹

Cene so po drugi strani v Osmanskem cesarstvu od leta 1469 do prve svetovne vojne prav tako narasle za okoli tristokrat, kar približno ustreza letnemu povišanju za 1,1 do 1,3 odstotka.³⁰ Podatki kažejo, da se je večji inflacijski val pojavil med poznim 16. in zgodnjim 17. stoletjem, v obdobju imenovanem "revolucija cen", ko so se cene povečale za petkrat.³¹ Tedaj je iz zahodne Evrope v Osmansko cesarstvo dotekalo ogromno srebrne kovine, ki je izvirala iz španske Amerike ter preplavila celoten "stari kontinent". V osmanski državi je bilo dovolj zlate kovine, kar je omogočalo kovanje kakovostnih zlatnikov, zanimivih tudi za zahodnjake. Tako je poleg preplavljanja osmanskega tržišča s srebrom, iz države odtekalo dragoceno zlato. Vse to, združeno še s številnimi drugimi razlogi je povzročilo dvig cen in znižanje

²⁵ Sevket Pamuk: Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800.V: Journal of Interdisciplinary History, 35, 2004, str. 244.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Glej ustrezne preglednice v Suleyman Ozmucur in Sevket Pamuk: Real Wages and the Standards of Living in the Ottoman Empire, 1469-1914. V: Journal of Economic History, 2002, str. 311.

²⁸ Prav tam, str. 305.

²⁹ Prav tam, str. 306.

³⁰ Sevket Pamuk: Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914. V: International Journal of Middle East Studies, 2004, (dalje Pamuk: Prices) str. 454.

³¹ Glej pojasnila in razpredelnico v Sevket Pamuk: The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered. V: International Journal of Middle East Studies, 2001, str. 76.

vrednosti denarja. Najmočnejši in najvplivnejši inflacijski zagon pa se je odvijal med letoma 1770 in 1860, ko so se cene povečale kar za dvanajstkrat do petnajstkrat.³² Socialno šibkejšie skupine prebivalstva, ponovno predvsem na podeželju, so bile najbolj na udaru, med drugim so morali tlačani plačevati vedno višje davke, nič bolje pa se ni godilo niti obrtnikom.

Med letoma 1770 in 1840, z viškom med letoma 1820 in 1840, so osmanske državne finance redno ustvarjale velike proračunske primanjkljaje, kar je bila posledica številčne vojske in dolgotrajnih vojn, ki so skupaj vsako leto zahtevali več kot polovico državnega proračuna ter, v manjši meri, uvedenih občin reform v prid enotnega proračunskega sistema.³³ Zaradi tega je država poizkušala uvajati strožji nadzor nad davčnimi prihodki, izvajala pa je tudi notranje zadolževanje ter se v končni fazi zatekala k devalvaciji valute, kar je prišlo najbolj do izraza v prvi polovici 19. stoletja.³⁴ Tovrstni ukrepi so bili med prebivalstvom seveda izrazito osovraženi, še posebno med elitnimi bojnimi enotami janičarjev. Neprestani upori središčnih "stoječih" vojaških enot pa tudi vojaških posadk po trdnjavah v provinci, kjer so že v 17. stoletju začeli prevladovati prav janičarji, so bili v največji meri uperjeni proti nadaljnjemu izgubljanju vrednosti njihovih zaslužkov. Še najbolj je pri tem trpelo podeželsko prebivalstvo, saj so jih vojni oddelki ob pomanjkanju ostalih dohodkov začeli neusmiljeno ropati, kar se je nekoliko izboljšalo šele v drugi polovici 19. stoletja, potem ko so leta 1826 red janičarjev uradno razpustili.

Evropske države so v 19. stoletju začele izvajati precejšen pritisk na osmanske oblasti, da bi prevzele stabilen finančni sistem po vzoru zahodnjaških kapitalističnih principov. K razcvetu trgovine in evropskega vlaganja naj bi pripomogla predvsem uvedba bimetalizma in stabilnega kovanega denarja, vendar to ni končalo osmanskih finančnih težav.³⁵ Osmanska vlada je imela skozi celotno 19. stoletje velike težave pri nadzoru državnih financ, kar je poskušala rešiti z dviganjem davčnih obveznosti prebivalstva in z zadolževanjem, to pa je privedlo do precejšnje krhkosti ekonomskega sistema. Leta 1881 so Osmani pod vplivom finančnega razvoja v zahodnih državah končno opustili srebrno podlago in obdržali zgolj zlato kot edino standardno kovino za svojo valuto.³⁶ Šele po letu 1844 so se prenehale tudi devalvacije valute, takrat so se namreč vzpostavili novi standardi za kovani denar, veljavni vse do leta 1910.³⁷ Do tega leta so za dnevne potrebe kovali bakrene novce malih denominacij, za pet, deset in dvajset par, takrat pa so uvedli še drobne kovance iz niklja za pet par.

Tovrstni gospodarski trendi so imeli ustrezne vzporednice tudi v socialni strukturi Osmanskega cesarstva, kar je na koncu povzročilo njegov zaton. Država je gospodarsko, kot je bilo prikazano, namreč 19. stoletje začela razdeljena v različna poslovna središča, ki so razvijala svoja lastna zaledja in s takšno partikularizacijo neposredno omejevala sultanov nadzor. V odgovor na ta dogajanja in vse pogostejše poraze proti evropskim vojskam so sultani začeli uvajati zahodnjaške institucionalne inovacije, predvsem na področju vojske in izobraževanja, s čimer so

³² Pamuk, *Prices*, str. 454 in tabela na str. 455.

³³ Sevkett Pamuk: *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press 2004, str. 188.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam, str. 207-208.

³⁶ Prav tam, str. 216.

³⁷ Prav tam, str. 208.

želeli vzgojiti nov rod njim zvestih uradnikov. Razsvetljenske ideje, ki so bile ne-
ločljivo povezane s temelji sodobne evropske misli, pa so hkrati povzročile razvoj
tesnih vezi med posameznimi osmanskimi uradniškimi družbenimi plastmi na ra-
čun sultanove oblasti. S tem, ko so ti uradniki med seboj sestavljali socialne "mreže"
ter pridobivali evropsko znanstveno ekspertizo, so gradili socialna zaledja, ki jih
sultan ni več mogel zanemariti. Na takšen način je nastal zametek osmanske urad-
niške buržoazije.³⁸

Osmanska potrošniška družba 19. in 20. stoletja je predvsem cenila kvalitetno
blago in gotovino, obenem pa je bila precej fleksibilna tudi glede novih oblik
kreditnih posojil, novih izdelkov in novih estetskih pobud, kar postavlja Osmansko
državo v rang evropskih držav z razvitejšo potrošniško kulturo.³⁹ Povečana trgo-
vina osmanske države z Zahodom je sovpadale z obstoječo etnično diferenciacijo
med osmanskimi trgovci, kar je vodilo do nastanka novih manjšinskih družbenih
skupin, ki so z vstopom pod evropsko politično zaščito odvajale ekonomske zaloge
stran od sultana in se izognile sultanovi kontroli in konfiskacijam. S tem ko so elite
teh družbenih skupin pridobivale razna bogastva in zahodna blaga, je prišlo do
nastanka trgovske buržoazije in ravno razcep znotraj buržoazije, ki je s tem nastal,
je bil eden glavnih krivcev propada osmanske države.⁴⁰ V 20. stoletju je namreč
delovanje osmanske uradniške buržoazije pod vodstvom Mustafe Kemala Atatürka
povzročilo nastanek turške nacionalne države, proces, ki je vodil do tega, pa je
neizogibno zmanjšal manjšinsko trgovsko buržoazijo in posledično pomaknil
Turčijo na periferijo svetovne ureditve.⁴¹

Zaključek

Večino njegovega šeststoletnega obstoja je Osmansko cesarstvo najbolj določala
oznaka birokratskega agrarnega imperija. Ta članek analizira gospodarstvo, gospo-
darske institucije in gospodarske razloge za njegovo dolgoživost. Gospodarske
inštitucije in politike so bile v veliki meri oblikovane s strani prioritet in interesov
centralne birokracije. Vpliv različnih družbenih skupin, ne zgolj zemljiških posest-
nikov, temveč tudi trgovcev in menjalcev denarja, na politike središčne vlade je
ostal nadvse omejen. Navkljub splošnim trendom krepitve centralizacije cesarstva
skozi 17. in 18. stoletje pa trgovci in domači proizvajalci, ki so bili glavni za-
govorniki in dejanski razvijalci merkantilističnih politik v tedanji Evropi, nikoli
niso postali dovolj močni, da bi lahko izvajali učinkovit pritisk na osmansko
centralno oblast, z namenom spremembe ali vsaj prilagoditve tovrstne tradicio-
nalne politike. Vseeno pa sta osmanska država in družba pokazali precejšnjo spo-
sobnost reorganizacije kot načina prilagajanja spremenljivim razmeram v Evropi in
Aziji od 17. pa vse do 20. stoletja. S svojim pragmatizmom, prožnostjo in pri-
pravljenoostjo na pogajanja je birokracija uspela obvladovati številne izzive, tako
notranje kot zunanje in uspevala v vzdrževanju tradicionalne ureditve. Celo re-

³⁸ Fatma Müge Göçek: *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire : Ottoman Westernization and Social Change*. Oxford University Press 1996 (dalje Göçek: *Rise*), str. 138.

³⁹ Elisabeth B. Frierson: *Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in Late Ottoman Society*. V: *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*. SUNY Press 2000, str. 259.

⁴⁰ Göçek, *Rise*, str. 138.

⁴¹ Prav tam, str. 139.

forme v 19. stoletju so bile poizkus vzdrževanja privilegiranih položajev centralnih oblasti ter ozemeljske celovitosti cesarstva.

Pred industrijsko revolucijo v 18. in evropsko ekspanzijo v 19. stoletju so za centralno birokracijo osmanske države največjo nevarnost pomenili provincialni mogočnejši (*ayan*). Kljub trajnemu sporu, ki je trajal skoraj dvesto let, pa ti ajani niso uspeli vzpostaviti alternativnih inštitucij in kanalov akumulacije kapitala. Glavne gospodarske institucije tradicionalne osmanske ureditve so v tem času ostale bolj ali manj nedotaknjene. V zgodnjem 19. stoletju je centralna oblast, podprta z novimi tehnologijami, zmogla ponovno vzpostaviti svoj nadzor tudi nad provincami. Osmanske inštitucije so se v 19. in 20. stoletju sicer nedvomno spreminjale, vendar pa se niso razvijale povsem v smeri ortodoksnega kapitalističnega gospodarskega reda. Zavrlo tega osmanska družba ni bila najbolj vzpodbudno okolje za tehnološke spremembe ali nove oblike gospodarske organizacije.

Kljub vsemu pa lahko Osmansko cesarstvo upoštevamo kot gospodarsko uspešno državno tvorbo. Osmanske oblastne strukture so se odlikovale s pragmatizmom, prožnostjo, pripravljenostjo na pogajanja ter sposobnostjo prilagajanja svojih institucij spreminjajočim se okoliščinam, kar vse je pripomoglo k ohranitvi osmanske oblasti tudi v času gospodarskega prehoda države v specifično razumljeno obliko kapitalističnega gospodarstva. V končni fazi pa je bila pripravljenost na spremembe v osmanski državi pogojena zgolj z obrambo in ohranitvijo tradicionalne ureditve, zato do popolne simbioze z novimi izzivi v 19. in 20. stoletju ni več moglo priti.

Uporabljena literatura

Tosun Arcanli in Mara Thomas: Sidestepping Capitalism: on the Ottoman Road to Elsewhere. V: *Journal of Historical Sociology*, 7, 1994, št. 1, str. 27.

Nicoara Beldiceanu: Les Actes des Premiers Sultans Conservees dans les Manuscrits Turcs de la Bibliotheque Nationale a Paris, vol. I: Actes de Mehmed II et Bayezid II. Paris and La Haye 1960.

Rondo Cameron: *A Concise History of the World, from Paleolithic times to the present*. Oxford University Press 1993.

Vedat Eldem: *Osmanli Imparatorlugunun Iktisadi Şartlari hakkinda bir Tetkik*. Istanbul 1970.

Fischer Weltgeschichte: Islam. Band 2: Die islamischen Reiche nach dem Fall von Konstantinopel. Frankfurt am Main 2003.

Elisabeth B. Frierson: Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in Late Ottoman Society. V: Donald Quataert (ur.), *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922*. SUNY Press 2000, str. 243-260.

Halil Inalcik: *Osmanli Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü* (Ottoman cotton textile market, India and England: the significance of labor cost in the competition for markets). V: *Middle Eastern Technical University Studies in Development* (vezana izdaja), Ankara 1979.

Halil Inalcik in Donald Quataert (ur.): *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press 1994.

Halil Inalcik: *Osmansko Carstvo, klasično doba 1300-1600*. Zagreb 2002.

Halil Inalcik in Donald Quataert (ur.): *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: Volume two, 1600-1914*. Cambridge University Press 2004.

Halil Inalcik: *When and how British cotton goods invaded the Levant markets*. V: Huri

Islamoglu-Inan (ur.): *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press 2004, str. 374-383.

Huri Islamoglu-Inan: *State and peasants in the Ottoman Empire: a study of peasant economy in north-central Anatolia during the sixteenth century*. V: Huri Islamoglu-Inan (ur.), *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press 2004, str. 101-159.

E. L. Jones: *The European Miracle, Environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia*. Oxford University Press 1987.

Ešref Kovačević: *Muhimme defteri, dokumenti o našim krajevima*. Sarajevo 1985.

Robert Mantran (ur.): *Storia dell'Impero ottomano*. Lecce 2004.

Bruce McGowan: *Economic life in Ottoman Europe: Taxation, trade and the struggle for land, 1680-1800*. Cambridge University Press 1981.

Fatma Müge Göçek: *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*. Oxford University Press 1996.

Suleyman Ozmucur in Sevket Pamuk: *Real Wages and the Standards of Living in the Ottoman Empire, 1469-1914*. V: *Journal of Economic History*, 62, 2002, str. 293-321.

Sevket Pamuk: "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered". V: *International Journal of Middle East Studies*, 33, 2001, str. 69-89.

Sevket Pamuk: *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press 2004.

Sevket Pamuk: *Commodity production for world-markets and relations of production in Ottoman agriculture, 1840-1913*. V: Huri Islamoglu-Inan (ur.), *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press 2004, str. 178-202.

Sevket Pamuk: *Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800*. V: *Journal of Interdisciplinary History*, 35, 2004, str. 225-247.

Sevket Pamuk: *Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914*. V: *International Journal of Middle East Studies*, 36, 2004, str. 451-468.

Donald Quataert: *Ottoman manufacturing in the age of the Industrial Revolution*. Cambridge University Press 2002.

Donald Quataert: *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge University Press, 2005.

Ilkay Sunar: *State and economy in the Ottoman Empire*. V: Huri Islamoglu-Inan (ur.), *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press 2004, str. 63-87.

Klemen Pušt

THE ECONOMIC SITUATION IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURY

Summary

The Ottoman Empire was located at the crossroads of international trade which, for six centuries, until the First World War, extended from the Balkans to the Black Sea, across Anatolia, Syria, Mesopotamia and the Persian Gulf, to Egypt and most of the North African coast.

The Ottoman Empire could, for the best part of its six centuries of existence, be most aptly described as bureaucratic and agrarian. The paper analyses its economy and economic institutions, as well as reasons for its longevity.

The long lasting opinion of many historians, both Ottoman experts and others, is that the Ottoman Empire was at the peak of its development until the late period of Suleiman the Lawgiver's rule. After this it went into a relentless decline which only intensified with the approaching of the twentieth century and eventually collapsed after the First World War. In the last two decades, this opinion has been considerably relativised and even altered in some essential points. Modern

historiography now pays greater attention to the reorganisation ability of the Ottoman state and society, as a way of adapting to the changing economic, political and social circumstances. Just as it is impossible to speak merely of an all-pervading crisis in the Ottoman economy after the sixteenth century, it would be similarly inappropriate to equate all economic traits in each of the subsequent centuries up to 1922, as they differed considerably.

The Ottoman Empire was economically tied with Europe even before the nineteenth century, mainly due to the trade across the Mediterranean and the Balkan Peninsula. The sixteenth century was a time of the greatest demographic and economic development, at least in the central provinces, while the seventeenth century witnessed the deepest economic and institutional crisis, followed by a partial recovery. At the time, population growth and the rate of economic activity stagnated or even regressed. Although the eighteenth century was a period of relative peace, stability and economic development, it ended with decades of wars, financial difficulties and inflation after 1770. Between 1850 and 1914, there was again a relative rise in real revenues, marking the end of the worst crisis.

Nevertheless, a gradual economic stagnation set in, especially from the mid-seventeenth century onwards. In the nineteenth century, the Ottoman Empire underwent fundamental social, economic and political changes. The most significant step among the reformist efforts was the introduction of general social, economic and political reforms, known as "*Tanzimat*" (*Tanzimat-i hayriyye*). The survival of the empire, in fact, depended on the central government's pragmatism, flexibility and ability to adapt to constant challenges. The main guarantees of the country's security were the common commercial, financial and economic interests of both the Ottoman and Western powers. These found it easier to do business with an entire, centrally led empire rather than a semi-disintegrated state ruled by many equal lords, as had been the case in the eighteenth century.

Economically, the Ottoman Empire can be considered a successful state. Its governing structures excelled in pragmatism, flexibility, willingness to negotiate and the ability to adapt their institutions to the changing circumstances. All of this contributed towards the preservation of the Empire, also during the transition into a specifically understood capitalist type economy. Finally, the openness to change in the Ottoman state was conditioned only by the attempts to defend and preserve the traditional order, which prevented a total symbiosis with new challenges in the nineteenth and twentieth century.